

„Ami pedig Kegyed fölszólítását, Guzmics Egyházi és Vallási Tárára vonatkozólag illeti, igen sajnálom, hogy e részben nem áll hatalmamban az egyetemi s m. academiái könyvtár hiányos példányait kiegészítenem. Saját példányaim két év előtt egy szomszéd plebánosnál, kinek olvasásul azt kölcsönöztem, véletlenül közbejött halála után többszöri sörgetésem daczára is oda veszték, és mai nap is nélkülözi könyvtárom az annyira kedvelt folyóiratot; az apátsági könyvtárnak van ugyan egy példánya, de szintén tökéletlen, miután a 8. füzet hiányzik. Így vagyunk az Egyházi Tárral Bakonybélben. Ama kérdésre, hol szerezhethők meg a hiányzó füzetek? válaszom ez: Pesten, Beimel Jósefnél, mint az Egyházi Tár egykori kiadójánál, s kinél a 8. füzetet kivéve, melly Posonyban, Belnay intézetében, Kováts Pál alatt nyomtatott, a többi 13 füzet nyomtatás alatt volt, de mint hallom, Beimelnél az első füzet már szinte meg nem kapható. A 11, 12, 13, és 14ik füzetből van nálam néhány heverő hiánytalan példány, s én igen igen szívesen késznek nyilatkozom ezennel a hiányokat mind az egyetemi, mind az academiái könyvtár példányát illetőleg pótolni, csak tessék velem tudatni, vajjon hiányoznak-e? S ez esetben én örömmel meg fogom e hiányzó füzeteket küldeni, de többel szolgálni legjobb akaratom mellett sem tudok.”⁴⁷

Második katolikus teológiai folyóiratunk, az *Egyházi Tár* nyolc teljes évfolyama ma is könyvészeti ritkaság. Ezért is sürgető feladat a hazai katolikus sajtó kezdeti időszakának feltárása és feldolgozása.*

FEHÉR KATALIN

Adalékok az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Germ. 38 jelzetű kéziratának újkori provenienciájához. *Habent sua fata libelli!*** Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Germ. 38 jelzetű kézirat a dominikánus misztikus Seuse két írása, az „Örök Bölcsesség könyve” és a „Horologium sapientiae” (fragmentális) ill. Marquard von Lindau az eucharisztiairól szóló traktátusa mellett a magyar nyelvterületen nem igazán ismert német begina-misztikus Mechthild von Magdeburg művének, „Az istenség áradó fénye” egy 15. századi kivonatát tartalmazza.¹ A teljes szövegállomány mintegy egytizedét kitevő „Budapesti fragmentum” felfedezése nagy visszhangot váltott ki a forrásokban nem bővelkedő Mechthild-kutatásban.² A magával a kódex leírásával valamint a benne

⁴⁷ Uo.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (T 042579)

** Die vorliegende Untersuchung bietet einen Beitrag zur Erhellung des neuzeitlichen Überlieferungsschicksals des Cod. Germ. 38. Im Folgenden sollen die Umstände aufgezeigt werden, die zu einem häufigen Besitzerwechsel unserer Handschrift in den letzten Jahrzehnten des 18. und ersten Dezenien des 19. Jahrhunderts geführt haben. Dies soll vor dem Hintergrund der frühen Geschichte der Klagenfurter Bibliothek erfolgen. Darüber hinaus wird mit konkreten Beispielen auf die Tätigkeit eines (unbekannten) Antiquars hingewiesen, der eine beträchtliche Zahl von mittelalterlichen Kodizes aus den Beständen der im Zuge der Josephinischen Reform aufgehobenen Klosterbibliotheken erworben und an Bibliophilen seiner Zeit weiterverkauft hat.

¹ Mechthild magyar nyelvű bibliográfiájával ill. művének szemelvénytípusú fordításával kapcsolatosan I. Karácsony misztériuma egy 13. századi misztikus, Magdeburgi Mechthild művében c. tanulmányomat = Keresztény Szó (Kolozsvár) (12.) 12. sz. 2001. 5–10., itt: 9. old., 5. jegyz., valamint SÖVEGES D. OSB: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma, 1993. 153–155.

² L. NEUMANN, H.: *Texte und Handschriften zur älteren deutschen Frauenmystik*. = FuF (41.) 1967. 44–48, itt: 45. v. VIZKELETY, A. – KORNRUMPF, G.: *Budapester Fragmente des „Fließenden Lichts der Gottheit”*. = ZfdA (97.) 1968. 278–306.

foglaltatott Mechthild-korpusz szövegkritikai jelentőségével ill. értelmezésével foglalkozó szakirodalom ellenére is több kérdés szorul még tisztázásra.³ Recepciótörténeti szempontból nyitott, milyen megbízásra és mintakézirat alapján ill. kinek, milyen publikum számára készült az itt tárgyalt kivonat. A prozopográfiai kutatás továbbra is adós a Mechthild-fragmentum másolójának, Fridericus Pellen-griesser személyével és tevékenységével kapcsolatos információkkal. A kódex áthagyományozódása is kérdések egész sorát veti fel. Terentius Maurus szállóigévé vált gondolata értelmében, miszerint minden könyvnek megvan a maga sorsa, ez utóbbi pontra, a Cod. Germ. 38 provenienciájára kívánok koncentrálni a továbbiakban. Vizsgálódásaim középpontjában a kódex sorsa áll a 18–19. században, amikor is a kézirat egy antikvárius közvetítésével mindeddig ismeretlen körülmények között a műgyűjtő és bibliofil Jankovich Miklós (1772–1846) tulajdonába, onnan pedig gyűjteménye 1832/36-ban történt megvásárlása nyomán a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került.

Az első lapon kvarclámpa segítségével tisztán kivehető 17. századi (radírozott) tulajdonosi bejegyzés, „Residentiae Societatis Jesu Millestadij inscript” alapján arra a következtetésre jutott az eddigi szakirodalom⁴, hogy a mai Cod. Germ. 38 az 1088 alapított, 1469-ben feloszlatott és a Szent György Lovagrend tulajdonába átment, végül pedig 1598-tól a szekularizációig, 1773-ig a jezsuitákhoz tartozó egykori bencés kolostor, Millstatt (Karintia/Ausztria) könyvtári állományát képezte.⁵ A kézirat korán (15. sz.) kívül azonban semmi sem szól e feltevés mellett. Míg a bencés rendet átható reformok következtében a 15. század közepe táján Millstattban is sor került a könyvtári állomány rendszerezésére, a kéziratok egységes újrakötésére, jelzetekkel való ellátására és minden

³ A Cod. Germ. 38 tartalmi és kodikológiai leírásával kapcsolatosan I. VIZKELETY – KORNRUMPF: *i. h.* (2. jegyz.) 279–283. v. VIZKELETY, A.: *Beschreibendes Verzeichnis altheutischen Handschriften in ungarischen Bibliotheken I.*: Széchényi-Nationalbibliothek. Wiesbaden, 1969. 106–108. A Mechthild-kivonat szövegkritikai jelentőségéhez VIZKELETY – KORNRUMPF: *i. h.* (2. jegyz.) 283–306. v. *Mechthild von Magdeburg „Das fließende Licht der Gottheit”*. Nach der Einsiedler Handschrift in kritischem Vergleich mit der gesamten Überlieferung I.: Text. Szerk. NEUMANN, H. Sajtó alá rendezte VOLLMANN-PROFE, G. München–Zürich, 1990. Prolegomena XII. /MTU 100./ – II.: Untersuchungen. Sajtó alá rendezte VOLLMANN-PROFE, G. München–Zürich, 1993. 270–290. /MTU 101./ A szöveg struktúrájával ill. funkciójával kapcsolatosan I. NAGY, M.: „*Jch mues fliegen mit Tawbenfederen ...*” *Mechthilds von Magdeburg Fließendes Licht der Gottheit als Modell gottgefälliger Lebensführung in der Budapester Teilüberlieferung*. In: „*swer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelich*” *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*. Szerk. UÖ. v. JÓNÁCSIK, L. Piliscsaba–Bp. 2001. 133–141. /Abrogans 1., Budapester Beiträge zur Germanistik 37./

⁴ Az eddig felsorolt címeken kívül I. VIZKELETY, A.: *Millstätter Handschriften in der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi.* = Car I (157.) 1967. 290–295. v. újabban UÖ.: *Mittelalterliche Handschriften aus Österreich in der Széchényi-Nationalbibliothek*. In: *Ex libris et manuscriptis. Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte*. Szerk. NEMETH, I. v. VIZKELETY, A. Bp.–Wien, 1994. 15–26., kk. 20–21. /Schriftenreihe des Komitees Österreich–Ungarn 3./

⁵ A millstatti kolostor történetével kapcsolatban I. SCHROLL, B.: *Geschichte des Benedictiner-Stiftes Millstat in Kärnten.* = AVGT (17.) 1894. 1–58., EISLER, R.: *Geschichte von Millstatt* (Faksimile des Bürstenabzuges von 1914). Millstatt 2000., WEBER, A.: *Die Aufhebung des Jesuitenordens Millstatt*. Diss. Wien, 1933., RENNER, F.: *Verfassungsgeschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten bis 1469*. Diss. Wien, 1934., LATZKE, W.: *Die Klosterarchive. St. Georg-Ritterorden (Millstatt)*. = Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs (3.) 1938. 583–616., WINKELBAUER, W.: *Der St. Georgs-Ritterorden Kaiser Friedrichs III.* Diss. Wien, 1949., WEINZIERL-FISCHER, E.: *Geschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten*. Klagenfurt 1951 /AVGT 33./, MAIERBRUGGER, M.: *Die Geschichte von Millstatt*. Klagenfurt 1964., GLASER, H.: *Die Herrschaft der Jesuiten in Millstatt 1600–1773*. Diss. Wien, 1967. v. EBENBERGER, A.: *Millstatt im Spätmittelalter*. Klagenfurt (diplomamunka), 1987.

valószínűség szerint azok katalogizálására is⁶, addig a mi kódexünk nyomát sem mutatja ezen intézkedéseknek.⁷ A fentebb idézett Millstattrra vonatkozó tulajdonosi bejegyzés nem mond sem többet sem kevesebbet annál, miszerint a kézirat legkorábban a 17. században bizonyítható módon a jezsuita rendi Millstatt középkori kéziratokat is tartalmazó állományának része volt.⁸ 1598-tól a jezsuiták arra törekedtek, hogy rendet teremtsenek a Szent György lovagoktól átvett könyvtár polcain. Az Institutum Societatis Jesu rendeleteinek értelmében a könyvtárnok feladatai közé tartozott a meglévő állomány tudományágak szerinti osztályozása, jelzetekkel való ellátása valamint katalogizálása. A katalógusba felvett példányok ismérve a már említett tulajdonosi bejegyzés.⁹ Noha a rend könyvtárosai által a 17–18. század folyamán összeállított katalógus nem maradt fenn, meglétét azonban egy, a grazi teológiai professzor Matthias Rieberer SJ által 1767-ben szerkesztett kéziratjegyzék bizonyítja.¹⁰ E jegyzék, mely a legendás karintiai herceg, Domitian kanonizációjára tett törekvések alkalmával keletkezhetett¹¹, kéziratunk rövid tartalmi leírását nyújtja:

Codex D₄ est chartaceus in 4° ultra dimidium, est discursus asceticus inter seruum et eternam sapientiam et clauditur „finitus est iste liber sub A.D. MCCCCXXVI feria 5^a post festum S. Mathie, Fridericus Pellengriesser”. Sequitur alius dialogus germanicus inter magistrum et discipulum de missa et aliis ab eodem finitus „1416 des nächsten Freitags nach St. Georgentag.”¹²

Pár évvel később, a jezsuita rend II. József által 1773-ban elrendelt feloszlatása után egy újabb kéziratkatalógus keletkezett.¹³ A császári rendeletek értelmében a feloszlatott kolostorok javainak leltározásáért felelős helyi kommissziók kötelességei közé tartozott az ún. abolíciós jegyzékek össze-

⁶ MENHARDT, H.: *Die Millstätter Handschriften*. = ZfB (40.) 1923. 129–142., MAIROLD, M.: *Die Millstätter Handschriften*. = Car I (170.) 1980. 87–106. v. PASCHER, P. H. – GRÖCHENIG, H.: *Neuentdeckte Fragmente von Millstätter Handschriften in der Universitätsbibliothek in Klagenfurt*. In: *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995*. Szerk. NIKOLASCH F. Klagenfurt, 1997. 303–309. /AVGT 78./

⁷ VIZKELETY – KORNRUMPF: *i. h.* (2. jegyz.) 282–283.

⁸ Hasonlóan argumentál REIFFENSTEIN a 13. századi népnépvélvű Millstatti Genesis-kézirat (Cod. 6/19, Landesarchiv Klagenfurt) ill. UNTERKIRCHER a Millstatti Zsoltároskönyv (Cvp 2682, Bécs) jezsuitákra visszavezethető bejegyzése kapcsán, l. REIFFENSTEIN, I.: *Die Millstätter Handschrift. Derzeitiger Stand der Forschung*. = Symposium zur Geschichte des Benediktinerstiftes Millstatt 1981. 1–9. v. UNTERKIRCHER, F.: *Der deutsche und lateinische Millstätter Psalter und sein Text*. In: *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995*. Szerk. NIKOLASCH, F. Klagenfurt 1997. 269–277. /AVGT 78./

⁹ E Millstatt és általában a jezsuita rend vonatkozásában kellően nem méltatott témával kapcsolatosan l. DROZD, W.: *Die Bibliothek des Collegiums SJ Klagenfurt (1602–1773)*. = Biblos (9.) 1960. 112–124., kk. 112. v. DROBESCH, W.: *Habent sua fata libelli. Die historiographischen Bestände der Klagenfurter Jesuitenniederlassung zum Zeitpunkt der Auflösung (1773)*. In: *Kärntner Landesgeschichte und Archiwissenschaft. FS für Alfred Ogris*. Szerk. WADL, W. Klagenfurt, 2001. 321–338. /AVGT 84./

¹⁰ A Rieberer-féle jegyzék átiratával kapcsolatosan l. EISLER, R.: *Die illuminierten Handschriften in Kärnten*. Leipzig 1907. 7–8. /Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich 3./

¹¹ MAIROLD: *i. h.* (6. jegyz.) 89. A Rieberer által 1761 óta szorgalmazott, végül azonban sikertelenül végződött szenttéavatási perhez összefoglalóan l. WADL, W.: *Der selige Herzog Domitian – Legende und Verehrung*. = Symposium zur Geschichte des Benediktinerstiftes Millstatt 1981. 1–25., kk. 21–24.

¹² EISLER: *i. h.* (10. jegyz.) 7. (Nr. 21).

¹³ E katalógus felfedezéséről tudósít LASCHITZER, S.: *Die Archive und Bibliotheken des Jesuitencollegiums in Klagenfurt und der Stifter Eberndorf und Millstatt*. = Car (72.) 1882. 1–11., 29–43., 77–87. v. 113–121., itt: 113–121.

állítás, melyeknek tételenként kellett tartalmaznia a szekularizált kolostorok könyvtári állományát. A millstatti könyvtár jegyzéke 1774-ben készült el. A katalógus megbízhatóságát illetően Laschitzer arra az álláspontra helyezkedett, hogy az abolíciós jegyzék készítői az általuk regisztrált kéziratok meglétét minden egyes esetben ellenőrizték, tehát szó sem lehet egy, a jezsuiták által a 17–18. század során összeállított katalógus egyszerű másolatáról.¹⁴ Egy már meglévő katalógus több pontban is lényegesen eltér a Rieberer által szerkesztett kivonatos jegyzéktől¹⁵, amelynek alapjául minden valószínűség szerint az akkor (1767 táján) még hozzáférhető jezsuitakori könyvtárkatalógus szolgált. A leltározás alaposága mellett szól továbbá az abolíciós jegyzék azon lakonikus, de a meglévő kéziratok számára nézve pontos összegzése is, miszerint

„Sub reliquis literis, quae iniquitate temporum deletae sunt, continentur adhuc centum triginta octo volumina, in quibus potissimum libri bibliorum, homiliae ss. Patrum, breviaria, Calendaria ecclesiastica, vitae ss. et similia minoris momenti habentur.”¹⁶

Az 1774-es katalógus, amelyben a mai Cod. Germ. 38 a Rieberer-féle jegyzékhez hasonlóan változatlanul a *D₄* jelzet alatt szerepelt, az utolsó nyom, amely azt bizonyítja, hogy e kézirat ekkor még a millstatti kolostor könyvtárának tulajdona volt.

1774 tavaszán az immár leltározott és számba vett könyvek és kéziratok Klagenfurtba szállítottak. 1775-ben, a millstatti állomány és a helyi jezsuiták könyvtári gyűjteményeinek összevonásából megszületett a klagenfurti nyilvános könyvtár (Klagenfurter Studienbibliothek), melynek állománya a szekularizáció második fázisában (1782–1789) felosztatot karintiai kolostorok könyveivel és kézírataival tovább gazdagodott.¹⁷ Az így létrejött klagenfurti kéziratgyűjtemény első számbavétele alkalmából, 1860-ban azonban mindössze 219 karintiai eredetű kézíratról történik említés, holott az abolíciós jegyzék tanúsága szerint csak a millstatti könyvtár közel 230 kéziratot tartalmazott!¹⁸ A millstatti állományhoz hozzáadandó a szekularizáció második hullámában felosztott St. Paul in Lavanthal 310 kézírata¹⁹, az a 22 láda könyvtári anyag, amely Arnoldstein kolostorából került Klagenfurtba, továbbá a méreteikben jóval szerényebb villachi és viktringi könyvtárak.²⁰ Ha figyelembe vesszük, hogy a klagenfurti jezsuiták is számos kódexszel gazdagították az 1775-

¹⁴ LASCHITZER uo. 114.

¹⁵ Az eltérésekkel kapcsolatosan I. MENHARDT: *i. h.* (6. jegyz.) 131–133.

¹⁶ Idézet: MAIOLD: *i. h.* (6. jegyz.) 89.

¹⁷ A klagenfurti könyvtár történetével kapcsolatban I. HERZOG, Chr.: *Zur Geschichte der Universitätsbibliothek Klagenfurt. Hausarbeit für die Verwendungsgruppe A. Bibliotheks-, Dokumentations- und Informationsdienst.* Klagenfurt, 1995 ill. Uő.: *Universitätsbibliothek Klagenfurt.* In: *Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich* 3. Szerk. BUCHINGER, W., MITTENDORFER, K. v. LANG, H. W. Hildesheim, 1996. 53–58.

¹⁸ HERZOG: *i. h.* (17. jegyz.) 25. Ugyancsak 219 kézirat meglétéről tudósít LASCHITZER: *i. h.* (13. jegyz.) 117.

¹⁹ L. MENHARDT, H.: *Weitere Nachrichten von Kärntner Klosterbibliotheken.* = *ZfB* (44.) 1927. 593–611.

²⁰ Ez utóbbi három kolostor kéziratállományával kapcsolatban I. KLOS, F.: *Adalbert Blumenschein (1720–1781) – Auf seinen Spuren durch einige Kärntner Bibliotheken.* In: *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995.* Szerk. NIKOLASCH F. Klagenfurt, 1997. 639–659. /AVGT 78./ A bencés St. Georgen am Längsee valószínűleg nem rendelkezett középkori könyvtárállománnyal, I. GOLDINGER, W.: *Archiv und Bibliothek von St. Georgen am Längsee zur Zeit der Aufhebung.* = *Car I* (162.) 1972. 397–415.

ben alapított nyilvános könyvtárát²¹, még szembeötlőbb az a veszteség, ami a felozlatott karintia kolostorok kéziratállományát jellemzi. Nem kizárt ugyan, hogy egyik vagy másik kódexnek a szekularizáció forгатagában veszett nyoma²², hiszen a könyvtárak leltározásáért felelős komissziók nem egyszer tudósítanak a könyvtárak szánt szándékkal elrejtett kulcsainak felkutatásával ill. az egyes barátok tulajdonában lévő könyvek visszaszerzésével járó nehézségekről²³, a karintiai állományt általában ért nagyszámú veszteség azonban véleményem szerint nem ezekre a többé-kevésbé esedékes helyi „adottságokra”²⁴, hanem részben magukra a császári meghagyásokra ill. a klagenfurti könyvtárát évtizedeken keresztül jellemző áldatlan állapotokra vezethető vissza. Ezen tényezők egybejárásának eshetett áldozatául a mai Cod. Germ. 38 is. Mielőtt azonban minderre részletesen kitérnék, lássuk azon kéziratokat, amelyek a jozefiniánus rendelet következtében felozlatott karintiai kolostorokból egy antikvárius közvetítésével jutottak több 19. századi bibliofil tulajdonába.

A Cod. Germ. 38 antikváriusi provenienciájáról tanúskodik az a 19×22,7 cm nagyságú számozott papírlap, amely a kézirathoz csatoltan annak rövid formai és tartalmi leírását nyújtja. Hasonló papírlapra ill. a kódex elülső fedelének belső felére avagy az 1r oldalra ceruzával beírt numerus currens jelzetre bukkanunk a Széchenyi Könyvtár több más, részben karintiai (Millstatt, Eberndorf, St. Paul) eredetű kéziratánál is: Cod. Germ. 10, 40, 64 v. Cod. Lat. 18, 26, 27, 39, 63, 111, 127, 134, 156, 157, 158, 254, 265 (?), 519.²⁵ Valamennyi itt felsorolt kódex a műgyűjtő és bibliofil, Jankovich Miklós első gyűjteményéhez (1790–1832) tartozott és annak felvásárlása nyomán került a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába. Jankovich 1830 táján juthatott e kéziratok birtokába.²⁶

A 18. század utolsó harmadában felozlatott Millstatt, St. Paul, Viktring és Arnoldstein kolostorok könyvtáraiból származik a grafeneggi rezidenciájú Ratibor grófok tizenhárom, Menhardt

²¹ A Mathias Gutsman által összeállított abolíciós jegyzék 51 kézitról tesz említést, l. MENHARDT, H.: *Neue Forschungen über die Herkunft der Handschriften aus alten Bibliotheken Kärntens.* = ZfB (41.) 1924. 225–244., kk. 242–244. Ezek közül mintegy 28–30 kéziratot sikerült mindeddig azonosítani, l. MENHARDT uo. ill. Uő.: *Die Kärntner Handschriften.* = *Kärntnerische Buchkunst-Ausstellung.* Klagenfurt, 1925. 6–19., itt: 8.

²² Konkrét példa erre a bencésrendi St. Paul több kézirat, melyek eltűnése a leltár elkészülte és az állomány Klagenfurtba való elszállítása közötti időszakra (1782–1789) tehető, l. IRTENKAUF, W.: *Eine St. Pauler Handschrift aus dem Jahre 1136. Eine Studie zur Choral- und Liturgiepflege im 12. Jahrhundert.* = Car I (145.) 1955. 248–274., kk. 265–266.; ZÖLLNER, E.: *Die Annalen des Pfarrers Werian von Saldenhofen.* = Car I (147.) 1957. 296–305., kk. 296–297. ill. MENHARDT, H.: *St. Pauler Handschriften in Wien.* = Car I (149.) 1959. 524–533., kk. 525.

²³ LASCHITZER, S.: *Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobenen Klöster in Österreich.* = MÖG (2.) 1881. 401–440., kk. 402–404. v. WOLF, A.: *Die Aufhebung der Klöster in Innenösterreich 1782–1790. Ein Beitrag zur Geschichte Kaiser Joseph's II.* Wien, 1871. 41–42.

²⁴ Millstatt esetében gyakran esik szó Ignaz Tschernigoyról, a helyi jezsuita közösség egykori elöljárójáról, akiről tudjuk, hogy jogában állt megtartani olyan könyveket és kéziratokat (*Manuskripte*), amelyek nélkülözhetetlenek voltak a helyi papság és kancellária munkájához valamint a tanuló ifjúság számára, l. LASCHITZER: *i. h.* (13. jegyz.) 80. v. 84. Noha nem kizárt, hogy ezen engedmények visszaélésekre is okot adhattak, a „kézzele írottakat” vagyis a manuskriptumokat illetőleg azonban valószínűnek tartom, hogy nem középkori kódexekről, mint inkább archivális anyagról lehetett szó, vö. LASCHITZER: *i. h.* (13. jegyz.) 30.!

²⁵ A Cod. Germ. 64 ill. Cod. Lat. 26, 127, 156 és 254 nem szerepel a VIZKELETY által közölt antikváriusi provenienciájú kéziratok listáján, l. *i. h.* (4. jegyz.) 290–295. Az egyes kódexekkel kapcsolatos felvilágosításért Sarbak Gábornak (Budapest) mondok köszönetet.

²⁶ Jankovich kéziratgyűjteményének rekonstrukciójával ill. annak állományfejlődésével kapcsolatosan l. *Die mittelalterlichen Handschriften des Miklós Jankovich im Spiegel zeitgenössischer Kataloge c. tanulmányomat* = MKsz (118.) 2002. 387–410. ill. (119.) 2003. 67–88., és 272.

által látomozott kézírata.²⁷ A kódexek nagy része tartalomjegyzékkel és egy sorszámmal, ún. numerus currens jelzettel ellátott papírlappal rendelkezik. A papírlapot nem tartalmazó példányok esetében a sorszám az utolsó lapon vagy a kézirat hátoldalán található. Mindez arra enged következtetni, hogy ezek a kódexek is a Jankovich-gyűjtemény számos darabbal gyarapító ismeretlen könyvkereskedőre vezethetők vissza.²⁸ Az eredetileg mintegy 70–80 karintiai kéziratot számláló téka – amely az itt tárgyalt 13 kéziratot leszámítva a II. világháborúnak esett áldozatául – 1933-ban jutott a Ratibor grófi família birtokába. Azt megelőzően a Seilern-Aspang grófok schönbichli könyvtárának tulajdona volt, ahová az említett antikvárius közvetítésével a 19. század első harmadában kerülhetett.

A 19. század első felében a császári Bécsben működő könyvtáros Matthias Kuppitsch tulajdonát képezte a berlini állami könyvtár (Staatsbibliothek Berlin Preußischer Kulturbesitz) két kézírata, az mgo 138 és az mgf 575. Az előbbi, amely az ún. „Megróvások könyvének” egy példányát tartalmazza, 1842-ben még Kuppitsch magánkönyvtárát gazdagította.²⁹ A Kuppitsch-féle gyűjtemény 1845-ös elárverezése nyomán a berlini antikvárius, Adolf Asher tulajdonába ment át, aki e kéziratot számos más, a Kuppitsch-tékából szerzett darabbal egyetemben 1846-ban a berlini királyi könyvtárnak adta el. A „Megróvások könyvét” tartalmazó kódexet, amely hosszú időn keresztül elvesztettnek számított, Henkel fedezte fel megállapítva, hogy valamikor a karintiai St. Paul kolostor könyvtárának állományához tartozott.³⁰ A kézirat Kuppitsch birtokába kerülése körülményeivel kapcsolatban Henkel kategorikusan kijelenti, hogy a Kuppitschot megelőző tulajdonosra vonatkozólag a kézirat semmilyen támpontot nem nyújt.³¹ Ez a kijelentés azt bizonyítja, hogy kutatónk nem tulajdonított túlzott jelentőséget az első recto oldal bal felső sarkában szereplő 65-ös sorszámnak, holott az mgo 138 újabb bizonyítéka a túlnyomórészt karintiai kéziratokkal kereskedő ismeretlen antikvárius tevékenységének. Órá vall az a tartalomjegyzékkel és sorszámmal ellátott valamint a kézírathoz csatolt papírlap is, amelynek időközben sajnos nyoma veszett.³²

A berlini könyvtár másik Kuppitsch-kézírata, az ugyancsak Asher közvetítésével ide vetődött mgf 575 még ma is tartalmazza az antikváriusra visszavezethető papírlapot.³³ Az ezen szereplő 41-es

²⁷ MENHARDT, H.: *Kärntner Handschriften in Monaco*. = Car I (151.) 1961. 606–615.

²⁸ VIZKELETY: *i. h.* (4. jegyz.) 291.

²⁹ L. KARAJAN, Th. v.: *Buch der Rügen*. = ZfdA (2.) 1842. 6–92.

³⁰ HENKEL, N.: *Eine verschollene Handschrift aus St. Paul. Zur Geschichte der ehemaligen Kuppitsch-Handschrift des „Buchs der Rügen“*. In: *Die mittelalterliche Literatur in Kärnten*. Szerk. KRÄMER, P. Wien, [é.n.]. 67–85. /Wiener Arbeiten zur germanischen Altertumskunde und Philologie 16./ v. Uő.: *Weiteres zu „Verbleib unbekannt“. Die Kuppitsch-Handschrift von ‚Buch der Rügen‘ und ‚Von dem Anticriste‘*. = ZfdA (110.) 1981. 23–27.

³¹ Szó szerint: „einen über Kuppitsch hinausgehenden Anhaltspunkt zur Klärung der Provenienzfrage bietet die Hs. in ihrem jetzigen Zustand nicht”, l. HENKEL: *i. h.* (30. jegyz.) 25., vő. továbbá Uő.: *i. h.* (30. jegyz.) 70.

³² A Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) „kéziratarchívumában” szereplő, 1933-ra tehető leírás a következőkről tudósít: „inliegend ein Zettel aus dem Anfang des 19. Jhs. mit summarischer Inhaltsangabe der Hs.; auf diesem Zettel führt die Hs. die auch auf 1r stehende N° 65 (wahrscheinlich Antiquariats=N°).” A felvilágosítást Jürgen Wolfnak (Berlin) köszönöm.

³³ A kézirat leírásával kapcsolatban l. DEGERING, H.: *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek I*: Die Handschriften in Folioformat. Leipzig, 1925. 63. /Mitteilungen aus der Preussischen Staatsbibliothek 7./ ill. OTT, N. H.: *Rechtspraxis und Heilsgeschichte. Zu Überlieferung, Ikonographie und Gebrauchssituation des deutschen ‚Belial‘*. München, 1983. 291–292. /MTU 80./

szám a már megszokott helyeken, vagyis a kézirat 1r oldala bal felső sarkában ill. az elülső fedél belső felében is fellelhető.

A Kuppitsch-féle magánkönyvtár egy másik példánya a bambergi állami könyvtár (Staatsbibliothek Bamberg) HV Msc. 129 (Nro. 1790) kódexe, mely előzőleg a HV Msc. 569 (Nro. 1789) jelzetű, ún. „C jelzésű Kuppitsch-kézirat”-tal volt egybekötve.³⁴ Az előbbi kézirat kodikológiai leírását tartalmazó katalógus egy papírlap meglétéről informál.³⁵ A már jól ismert antikváriusi tartalomjegyzékről van szó, mely a bal felső sarokban az 59-es sorszámot tartalmazza.³⁶ Teljes bizonyossággal nem lehet sajnos megállapítani, hogy a HV Msc. 129-cel kapcsolatban diagnosztizált antikváriusi proveniencia az ún. „C jelzésű Kuppitsch-kézirat”-ra is kiterjeszhető-e, minthogy e két kézirat egy kötetben való egyesítésének időpontja nem ismeretes. Ha a két kézirat összekötése már Kuppitsch előtt megtörtént, nem kizárt annak a lehetősége, hogy az egykor a karintiai St. Paul állományához tartozó HV Msc. 569 is a Jankovich és a schönbichli gyűjtemények kézirataival kapcsolatban megismert antikváriustól származik.

Ezen antikvárius és Kuppitsch között fennálló üzleti viszonyról tanúskodó példák sorát minden bizonnyal még lehetne folytatni. Elképzelhető ugyanis, hogy a filológus és könyvbarát Karl Wilhelm Ludwig Heyse Berlinben (Staatsbibliothek Berlin Preußischer Kulturbesitz) őrzött tékája, mely Goedeke szerint Kuppitsch-kéziratokat is magába foglalt³⁷, valamint Asher közvetítésével a British Museum könyvtárába került valamikori Kuppitsch-példányok további antikváriusi provenienciájú kéziratoskat tartalmazhatnak.³⁸ További leletekre lehet számítani az Osztrák Nemzeti Könyvtár kézirattárában is.³⁹ A rendelkezésünkre álló anyag azonban elégséges egy a karintiai kolostorok kézirattármányával intenzíven kereskedő, minden valószínűség szerint osztrák antikvárius létezésének bizonyításához, aki által kódexek egész tömege vándorolt a 19. század első harmadában magángyűjtők könyvtárába. Joggal tevődik fel a kérdés, hogy ez a sajnos ismeretlen antikvárius hol és mikor kerülhetett kapcsolatba olyan kéziratokkal – többek között a mai Cod.

³⁴ SCHULZ-GROBERT, J.: *Kuppitschs Handschrift C. Zu ihrem Verbleib.* = ZfdA (100.) Anzeiger 1989. 236–241.

³⁵ L. DENGLER-SCHREIBER, K.: *Die Handschriften des Historischen Vereins Bamberg in der Staatsbibliothek Bamberg.* Bamberg, 1985. 46. /Historischer Verein für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg, 18. Beiheft/.

³⁶ A kódexszel kapcsolatos felvilágosítást Bernhard Schemmelnek (Bamberg) köszönhetem.

³⁷ Vö. GOEDEKE, K.: *Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung* I.: Das Mittelalter. 2. kiad. Dresden, 1884. VIII.

³⁸ R. Priebsch a millstatti eredetű Add. 15690 kapcsán egy papírdarabról tesz említést, amely a kézirat leírását tartalmazza, l. *Deutsche Handschriften in England* II.: Das British Museum. Erlangen, 1901. 137. Pamela Porter (London) felvilágosításának köszönhetően megtudtam, hogy a Priebsch által említett papírlap valójában csak 6×11,4 cm nagyságú és az azon szereplő kéziratleírás nem hasonlítható a megismert leírásokhoz. Mindazonáltal nem kizárt, hogy a British Library egyik vagy másik Kuppitsch-kézirata az általunk keresett antikváriusra jellemző jegyeket mutatja: egyes kéziratoknál ugyanis Nikolaus Henkel (Hamburg) látni vélt az elülső borító hátlapján szereplő számbegyjezéseket (levélbeli közlés). A Kuppitsch-féle magángyűjtemény Londonban őrzött részének ismertetése és tudományos feldolgozása még várat magára.

³⁹ Példának okáért említeném a Cvp 12836 (Suppl. 443) jelzésű kéziratot, amelyet az Osztrák Nemzeti Könyvtár 1849-ben vásárolt Kuppitschtól. Az 1r oldal jobb felső sarkában ott találjuk a kézirat antikváriusi provenienciájára utaló Nro 2 bejegyzést, l. MENHARDT, H.: *Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek* III. Berlin, 1961. 1274. /Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur 13./.

Germ. 38-cal –, amelyek a legkülönbözőbb időpontokban szekularizált karintiai kolostorokból származnak.

A Schönbichlbe vetődött 70–80 karintiai kéziratot számláló antikváriusi gyűjtemény létrejöttét Menhardt a klagenfurti kéziratállomány értéktelenségéül vélt példányainak tömeges elkótyavetyéléseivel magyarázza a szekularizációt követő időszakban.⁴⁰ Noha nem tagadható, hogy a feloszlott kolostorok könyvvállományának sorsával és elhelyezésével kapcsolatos császári rendelkezéseket azok megóvásának szándéka hatotta át⁴¹, a karintiai kéziratállományt ért nagymértékű veszteség azonban azzal a felvilágosult-utilitarista szemlélettel magyarázható, amely nemcsak ezen rendelkezéseket jellemezte, hanem az azokat gyakorlatba ültető orgánumok munkáját és hozzáállását is meghatározta. Ezen hasznossági elvnek esett áldozatául mindenféle „teológiai tákolmány”, kazuisztikus, moralizáló, lelkeségi avagy homiletikus irodalmat tartalmazó írás.⁴² A Laschitzer által kiértékelt korabeli írásos dokumentumok arról tanúskodnak, hogy még a könyvtárosok körében is általánosan elterjedt praxis volt azon könyvek kiselejtezése, bezúratása, elárverezése vagy egyszerű elkótyavetyélése, amelyek megítélésük szerint semmilyen értéket nem képviseltek.⁴³ Ámbár itt csak könyvekről van szó, ugyanezt az eljárásmodot feltételezhetjük azon kéziratok esetében is, amelyek a kor szellemének és a millstatti abolíciós jegyzék terminológiájának értelmében „minoris momenti”-nek számítottak.⁴⁴ Amint azt a Jankovich, Seilern-Aspang család ill. Kuppsch birtokába került példányok egy része bizonyítja, elsősorban a kötetlenül szerzeséjével heverő kéziratok tartozhattak ebbe a kategóriába.

A kéziratok szétszóródása nemcsak a szekularizáció organizatorikus és adminisztratív kivitelezésére felvigyázó szervek és a feloszlott kolostori könyvtárak elhelyezéséért felelős könyvtárosok „felvilágosult elvakultságának”⁴⁵ tulajdonítható, hanem azoknak a katasztrófális körülményeknek is, amelyek évtizedeken keresztül jellemezték a karintiai kolostorok könyvtári állományainak felvételére kiszemelt klagenfurti nyilvános könyvtárat. Még 1816-ban is az állomány zöme az eredetileg csak provizórikus jelleggel működő, az évek során egyre inkább telítetté váló könyvtárárpület szelnek és esőnek kitett termeiben állt.⁴⁶ Ezzel vagy pedig a karintiai kolostori kéziratok a tetőtérben való tárolásával magyarázhatók azok a nedvességnyomok, amelyek több millstatti provenienciájú kézirat esetében is kimutathatók.⁴⁷ Noha már a feloszlott jezsuita rend könyvtárainak bekebelezése után is történtek próbálkozások arra nézve, hogy a már meglévő anyagot rendszerezék és katalogizálják⁴⁸, az első átfogó könyvtárkatalógus csak 50 évvel a szekularizáció után, 1835-ben

⁴⁰ MENHARDT: *i. h.* (27. jegyz.) 607.

⁴¹ LASCHITZER: *i. h.* (23. jegyz.) 406. v. 411.

⁴² Uo. 426.

⁴³ Uo. 420. ill. 428. v. Uő.: *Geschichte der Klosterbibliotheken und Archive Kärntens zur Zeit ihrer Aufhebung unter Kaiser Josef II.* = Car (73.) 1883. 129–148., 161–187. v. 193–205., kk. 137–139.

⁴⁴ L. a 16. sz. jegyz.!

⁴⁵ WADL, W.: *Von der Jesuitenresidenz zur Verwaltungszentrale des Österreichischen Bundesforste in Kärnten*. In: EISLER, R.: *Geschichte von Millstatt. FS 75 Jahre Österreichische Bundesforste 1925–2000* (Faksimile des Bürstenabzuges von 1914). Millstatt, 2000. 231–245., itt: 233.

⁴⁶ DROZD: *i. h.* (9. jegyz.) 121. ill. HERZOG: *i. h.* (17. jegyz.) 54.

⁴⁷ H. MALLOTH a következő kéziratokat hozza fel példaként: Cod. 6/19 (Klagenfurter Landesarchiv) valamint Perg. Hs. 8, 36 és 38 (Universitätsbibliothek Klagenfurt), l. *Eine Handschriftengruppe der italienischen Riesenbibeln in der Millstätter Überlieferung.* = Car I (160.) 1970. 509–535., kk. 534.

⁴⁸ Az exjezsuita Gottfried Freiherr von Metzburg 1776 és 1782 között egy 400 oldalas katalógust állított össze, amely sajnos nem maradt fenn, l. DROZD: *i. h.* (9. jegyz.) 121. ill. HERZOG: *i. h.* (17. jegyz.) 20. v. Uő.: *i. h.* (17. jegyz.) 54.

készült el.⁴⁹ Azt megelőzően az akkori könyvtáros, Peter Alcantara Budik 1828-ban a klagenfurti kéziratállomány rövid szemrevételezése után csupán két (!) kéziratot tartott megőrzésre méltónak, a többin egyszerűen túl kívánt adni. Az illetékes hivatal ráadásul meg sem vétőzta Budik szándékát, csupán egy jegyzék összeállítását követelte meg tőle. Az ún. „Zettelkatalog der zum zentnerweise zum Verkaufe bestimmten Bücher” 1832-re készült el. Közben azonban a Budik által megőrzésre érdemesnek talált kéziratok száma mintegy 100-ra gyarapodott. A szekularizáció során a klagenfurti könyvtárba szállított középkori kéziratok elkallódásáért Menhardt elsősorban Budikot valamint a hivatalban őt megelőző könyvtárosokat tette felelőssé. A túlnyomórészt karintiai kéziratokkal kereskedő antikvárius is itt tehetett szert tekintélyes gyűjteményére, hisz egyedül Klagenfurtban adatott meg számára a lehetőség, hogy a különböző időpontokban szekularizált klostorok könyvtári állományát egyetlen helyen lelje fel. Minthogy a Jankovich- és Kuppitsch-féle valamint a Seilern-Aspang grófok tulajdonában lévő, antikváriusi provenienciájú kéziratokat jócskán tartalmazó bibliofil gyűjtemények létrejötté a 19. század elejére tehető, nem szükségszerűen egyedül Budikot gyanúsítani a kéziratok lassankénti eltűnéséért.

Az elmondottak alapján nem zárható ki annak a lehetősége, hogy az 1774-ben összeállított abolíciós jegyzékben szereplő Cod. Germ. 38 is a millstatti állomány Klagenfurtba való transzferrálása után került magánkézbe. 1830 táján Jankovich szerezte meg a kódexet egy ismeretlen könyvárústól, akinek tevékenysége a Kuppitsch- ill. Seilern-Aspang-féle gyűjtemények nagyobb részt karintiai kéziratokkal való gazdagításában is nyomon követhető. A tulajdonában lévő Carinthica állományra antikváriusunk minden valószínűség szerint Klagenfurtban tett szert. Mindez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy másodkézből is birtokába juthatott egyik vagy másik kéziratnak. Példa erre a Budapesten őrzött kódexek egy csoportja – köztük a Cod. Germ. 38! –, amely kéziratok a már ismert numerus currens jelzeten kívül egy másik, az esetek többségében áthúzott sorszámot is tartalmaznak.⁵⁰ Feltételezhető tehát, hogy Jankovich tékája utolsó stációját képezi e kéziratok már hosszabb ideje tartó peregrinációjának.

NEMES BALÁZS

⁴⁹ A továbbiakban I. MENHARDT, H.: *Handschriftenverzeichnis der Kärntner Bibliotheken*. Wien, 1927. XIV. /*Handschriftenverzeichnisse österreichischer Bibliotheken I./*.

⁵⁰ Cod. Germ. 10 (N 159: áthúzva ill. 28), Cod. Germ. 38 (N 214: áthúzva ill. 22), Cod. Germ. 40 (N 301: áthúzva ill. 54), Cod. Germ. 64 (N 251 ½: áthúzva ill. 18), Cod. Lat. 111 (N 270: áthúzva), Cod. Lat. 157 (N 71: nincs áthúzva ill. 26) és Cod. Lat. 158 (N 150: áthúzva ill. 45).

Rövidítések

- AVGT Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. Klagenfurt 1849 és köv.
 Car Carinthia. Zeitschrift für Vaterlandskunde, Belehrung und Unterhaltung. Klagenfurt 1811–1890.
 Car I Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten. Klagenfurt 1891 és köv.
 FuF Forschungen und Fortschritte. Nachrichtenblatt der deutschen Wissenschaft und Technik. Berlin 1925–1967
 MIOG Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck 1880 és köv.
 MKsz Magyar Könyvszemle. Budapest 1876 és köv.
 MTU Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters. München–Zürich 1961 és köv.
 ZfB Zentralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig 1884–1990
 ZfdA Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. Berlin 1841–1875. Később Stuttgart 1876 és köv.